

УДК 340.1:316.3(477)

БОНДАРЕНКО Наталія,

к. ю. н., доцент кафедри загальноправових дисциплін
Київського національного торговельно-економічного університету

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Досліджено процес розвитку громадянського суспільства в Україні на основі діючих нормативно-правових актів, визначені існуючі форми взаємодії між органами державної влади та його інституціями, зазначені недоліки у цій сфері та окреслено перспективи розвитку.

Ключові слова: громадянське суспільство, інституції громадянського суспільства, органи державної влади, громадські організації, демократичний процес, соціальна активність громадян.

Бондаренко Н. Становление гражданского общества в Украине. Исследование процесса становления гражданского общества в Украине на основе действующих нормативно-правовых актов, определены существующие формы взаимодействия между органами государственной власти и его институциями, а также указаны недостатки в этой сфере и определены перспективы развития.

Ключевые слова: гражданское общество, институции гражданского общества, органы государственной власти, общественные организации, демократический процесс, социальная активность граждан.

Постановка проблеми. В конституційних актах України: Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р., Акті незалежності від 24 серпня 1991 р. та Конституції України від 28 червня 1991 р. закріплені засади формування громадянського суспільства в нашій державі. Курс України до євроінтеграції, суперечливі взаємозв'язки громадянського суспільства та держави за сучасних умов переконують в актуальності нашого дослідження.

Розбудова громадянського суспільства передбачає роздержавлення суспільних інститутів, зменшення на них державного впливу. Україна наразі є перехідним суспільством, що, з одного боку, зміцнює регулювальну роль держави, а з іншого – підкреслює необхідність наукових розробок щодо визначення шляхів перетворення держави на правову, а перехідного суспільства на громадянське.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міцні підвалини вітчизняних досліджень історичних та правових аспектів розвитку громади на початку ХХ століття заклав В. Липинський [1]. За сучасних умов невпинно зростає кількість праць українських та зарубіжних

дослідників, присвячених становленню громадянського суспільства, про що свідчать роботи С. Барматової, П. Гураль, Л. Даймонда, А. Єрмолаєва, Д. Горелова, О. Корнієвського, Дж. Кіна, Ф. Шульженко [2–7].

На даний час інституції громадянського суспільства вимагають постійного моніторингу, щоб вчасно реагувати на проблеми розвитку та коригувати їх.

Мета статті полягає у здійсненні правового дослідження процесів становлення громадянського суспільства в Україні; з'ясуванні сучасного стану його інституцій та окресленні перспективи розвитку.

Матеріали та методи. Методологічну основу статті становить сукупність філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних прийомів та способів наукового пізнання. Автор спирався на діалектичний, формально-догматичний, порівняльно-правовий, а також метод системного аналізу.

Основні положення та висновки статті ґрунтуються на підставі емпіричного дослідження, опрацюванні наукових публікацій, аналізу юридичної літератури та законодавчих актів.

Результати дослідження. Наразі гостро постала необхідність паралельного розвитку інститутів громадянського суспільства і держави, про що слушно зазначає дослідник цих інституцій Дж. Кін: «Демократія завжди є складним, постійно наростаючим процесом пропорційно поділу влади і громадянського контролю за її використанням у рамках політики, яка здійснюється у двох інституційно відмінних, але постійно поєднаних сферах громадянського суспільства та державних інституцій» [6, с. 87]. Тому влада має сприяти встановленню громадянського суспільства, тобто такої системи, що взаємодіє у межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх добровільно сформованих об'єднань, котрі знаходяться у взаємовідносинах солідарності та конкуренції, поза безпосереднім втручанням держави, що покликана створювати умови для їх вільного розвитку.

В статті 1 Конституції України зазначено, що Україна є соціальною, правовою та демократичною державою [8]. Громадянське суспільство, на думку Л. Даймонда, є важливою умовою демократії і необхідним чинником демократичних змін та консолідації: «Консолідація – це процес, завдяки якому демократія отримує таку широку і надійну легітимність у громадян, що ймовірність її зменшення стає дуже низькою» [4, с. 237]. В процесі консолідації нормалізується демократичний політичний процес: розширюється доступ людей до прийняття політичних рішень, розвивається демократична політична культура, збільшується коло лідерів. Останнє, на думку відомого українського ідеолога початку ХХ ст. В. Липинського, є вельми важливим для формування та зміцнення активного та впевненого в собі суспільства: «Кожночасно національна аристократія мусить мати, крім матеріальної сили, ще й моральний авторитет в очах своєї нації. Без цих двох основних прикмет: матеріальної сили і морального авторитету – не має і не може бути національної аристократії. А без національної аристократії – без

сильних і авторитетних праведників та організаторів нації в її тяжкій боротьбі за існування – немає й не може бути нації» [1, с. 137].

Конституційні підвалини формування громадянського суспільства закладені у статтях 1, 5–15, 19, Розділах III, XI Основного закону України, де йдеться про принципи народовладдя, вказано його форми та види [8].

Крім Конституції України, здійснювати розширення правового простору для взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в Україні дозволяють прийняті нормативно-правові акти, зокрема, закони України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» (1997 р.), «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998 р.), «Про соціальний діалог в Україні» (2010 р.), «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (2012 р.), «Про громадські об'єднання» (2012 р.); а також Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» (2016 р.), Указ Президента України від 4 листопада 2016 р. № 487/2016, яким затверджено Положення про Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства.

Розгляд зазначених вище законодавчих актів приводить до висновків, що, з одного боку, Україна перебуває в процесі розвитку відносин взаємодії між органами державної влади та інституціями громадянського суспільства, про що свідчать конкретні форми такої взаємодії: консультації з громадськістю; участь у спільно створених органах; створення спільних робочих груп; доступ до публічної інформації (інформаційні запити); звернення до органів державної влади; проведення громадських експертиз; участь в громадських слуханнях; участь у реалізації політики через конкурси соціальних проектів [3, с. 15]. З іншого боку, існують певні недоліки, котрі потрібно усувати.

Для вдосконалення принципу поділу державної влади на засадах системи стримувань та противаг прийняти низку законодавчих актів, зокрема, законів України, які регламентували та вдосконалювали діяльність законодавчої та виконавчої гілок влади, виключаючи такі негативні явища як лобізм, протекціонізм тощо. Варто законодавчо чітко визначити повноваження допоміжних служб, котрі створюються главою держави на підставі п. 28 ст. 106 Конституції України; вдосконалити інститут прямої демократії шляхом прийняття Закону України «Про місцеві референдуми в Україні».

Для вдосконалення інституту представницької демократії та більшої прозорості виборчої системи України важливим стає перехід до запровадження відкритих партійних списків та імперативного мандату парламентаря як, наприклад у Швеції, Фінляндії, Німеччині.

Для залучення громадянського суспільства до законодавчого процесу необхідне запровадження інститутів «народної законодавчої ініціативи» та «народного вето», як це має місце в Австрії, Італії, Іспанії, Португалії, Словенії.

Існує проблема пошуку шляхів удосконалення цивільного контролю за органами державної влади, особливо силовими відомствами.

У Законі України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 р. необхідно розширити коло учасників соціального діалогу, адже наразі воно є обмеженим через встановлення цензу репрезентативності для профспілок та організацій роботодавців.

Для підвищення ефективності взаємодії інституцій громадянського суспільства та органів державної влади варто створювати процедурні можливості для їх взаємодії.

Прикладом для України можуть слугувати держави з розвинутою демократією, в яких громадянське суспільство є автономним як від держави, так і від партійної системи. Ці країни системно залучають громадян та їх об'єднання до формування державної політики, що дозволяє: підвищити якість публічно-правових рішень; зберегти високі соціальні стандарти; звільнити державу від окремих надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань. У Німеччині залучення громадських організацій дозволяє заощаджувати 30–37 % вартості таких послуг для держави [5, с. 3].

Останні дослідження довели, що, сприяючи розвитку громадянському суспільству, держави із розвинутою демократією мають від цього все більший економічний ефект: неурядові організації створюють 3–9 % ВВП (5 % у Бельгії, 7,9 % – у Канаді); у громадянському секторі держав-учасниць ЄС задіяно у 10 разів більше людей, ніж у легкій промисловості, та в 5 разів більше, ніж у харчовій промисловості, а працевлаштованими є від 4,4 до 14 % працездатного населення (принаймні 5 осіб із кожних 100). У державах Центрально-Східної Європи громадські організації залучають втричі більше внутрішніх та зовнішніх інвестицій у соціальну сферу, ніж усі державні та комунальні установи соціального спрямування. Внесок неурядових організацій у ВВП держав-учасниць ЄС зростає вдвічі швидше, ніж внесок у ВВП підприємств легкої промисловості. Громадянське суспільство – це у сукупності 1/7 економіки світу за обсягом ВВП. Воно створило у світі понад 25 млн оплачуваних робочих місць. Його 60 % представників зайняті у наданні послуг, 40 % із них зосереджені у наданні соціальних, медичних та освітніх послуг [5, с. 4–5].

Громадянське суспільство являє собою високий рівень стану соціальної системи, що навіть у країнах розвинених демократій не є раз і назавжди досягнутим станом. Процес його формування завжди динамічний і потребує громадських зусиль для підтримки та відтворення у нових формах. Організація громадянського суспільства у державах з розвинутою демократією забезпечується: наданням якісних та економічно ефективних соціальних послуг, які ані держава, ані комерційні організації не можуть забезпечити самостійно, шляхом вироблення інноваційних підходів до забезпечення таких послуг; поширення благодійництва та надання адресної й оперативної допомоги; участю

громадян в ухваленні рішень і, як результат, забезпечення більшої ефективності цих рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп; здійсненням громадського контролю за владою та ефективною боротьбою з корупцією.

Встановлення демократичного політичного режиму не гарантує автоматичного відтворення громадянського суспільства, адже між ними відсутня пряма взаємозалежність. Проте, існування громадянського суспільства завжди гарантує відтворення процесів демократизації.

Авторитарний спосіб здійснення політичної влади в Україні гальмує процес розвитку громадянського суспільства, що виявляється у формуванні політичних партій під конкретну посадову особу; лобіювання корпоративних інтересів або інтересів бізнесу; переорієнтація ідеології партій залежно від ситуації в суспільстві; створення альтернативних демократичних об'єднань громадян (наприклад «антимайдан»).

До негативних тенденцій стримування розвитку громадянського суспільства в умовах незалежності можна віднести: збереження владою традицій, що існували ще за радянських часів (нав'язування суспільству системи поглядів та ідей окремої правлячої групи; втілення інтересів правлячої еліти у прийнятих нормативних актах); зміна державного курсу у національному, мовному, регіональному, зовнішньополітичному питаннях; поповнення складу державних органів колишніми партійними та комсомольськими керівниками та вихідцями з силових відомств радянських часів; існування керованих владою ЗМІ. Зазначені явища викликають недовіру до влади з боку суспільства, спричиняють правовий нігілізм. Той факт, що мас-медіа мають низький рівень довіри з боку українських громадян, підтверджує, що вони не реалізують себе як важливий соціальний інститут громадянського суспільства в Україні. Проте суспільне невдоволення є проявом здорового «соціального інстинкту» стосовно розвитку медіа у бік об'єктивності, економічної незалежності, соціальної критичності, з тим, щоби вони могли забезпечити реальне відстоювання інтересів народу [2, с. 27].

Однією з головних перешкод формування громадянського суспільства в Україні є низький рівень соціальної активності громадян, котрий залишається ситуативним, зорієнтованим на конкретну проблему. У 2004 р. найвищою формою соціального протесту громадян проти фальсифікацій виборчого процесу та застосування адміністративного ресурсу став Майдан; в 2013–2014 роках зміна політичного вектора розвитку економіки породила Євромайдан. Результатом такого прояву діяльності громадянського суспільства в Україні стали перехід до парламентсько-президентської республіки, здійснення процедури люстрації влади, що лише є певними кроками на шляху демократизації суспільства та його трансформації у громадянське [8, с. 96].

Підставою для оптимізму щодо перспектив розвитку ефективно діючого громадянського суспільства в Україні є той факт, що протягом усіх років незалежності довіра українських громадян один до одного, «до людей, а не до установ» завжди залишалася стабільною [2, с. 29].

Висновки. В Україні ще не сформувалося усвідомлення можливостей громадянського суспільства і не виникла самоідентифікація з його інституціями. У найближчій перспективі його розбудова має здійснюватися щодо посилення відповідальності органів державної влади, посадових осіб за перешкоджання участі інституцій громадянського суспільства у питаннях доступу до інформації; покращання кадрового та матеріально-фінансового забезпечення структурних підрозділів органів державної влади, відповідальних за взаємодію з громадськістю; підвищення рівня компетентності та відповідальності органів влади, інституційних систем громадянського суспільства; підвищення рівня політичної, правової та громадянської культур населення; закріплення практики системної участі інституцій громадянського суспільства у формуванні державної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму, писані 1919–1922 рр. Нью-Йорк : Булава, 1954. 580 с.
2. Барматова С. П. Громадянське суспільство в Україні: тенденції та загрози. Ринок праці та зайнятість населення. 2012. № 1. С. 27–29.
3. Гураль П. Ф. Громадянське суспільство і держава в Україні: взаємодія і розвиток. Часопис Київ. ун-ту права. 2013. №3. С. 13–16.
4. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation. The Global Resurgence of Democracy. Baltimore: The Sohn Hopkins University Press. 1999. 384 p.
5. Єрмолаєв А. В., Горелов Д. М., Корнієвський О. А. та ін. Доповідь про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Київ : НІСД, 2012. 48 с.
6. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. Київ : АНОД, 2000. 191 с.
7. Шульженко Ф. П. Конституційні та адміністративно-правові питання становлення громадянського суспільства в Україні. Історико-політичні студії. 2015. № 1. С. 94–100.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відом. Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2018.

Bondarenko N. The formation of civil society in Ukraine.

Background. *In the constitutional acts of Ukraine: the Declaration on State Sovereignty of July 16, 1990, the Act of Independence of August 24, 1991 and the Constitution of Ukraine of June 28, 1991, laid the foundations for the formation of civil society in our state. Ukraine's course towards European integration, contradictory interrelationships between civil society and the state, under current conditions, convinces us of the relevance of our study.*

Analysis of recent researches and publications. *Under the current conditions, the number of works of both Ukrainian and foreign researchers is constantly increasing, devoted to various aspects of the development of civil society, as evidenced by the work of S. Bormatov, D. Gorelov, P. Gural, L. Diamond, A. Yermolayev, J. Keane, O. Kornievsky, O. Skakun, F. Shulzhenko. It is worth noting that the current state of civil society institutions requires continuous monitoring to respond to the problems of the development of its institutions in a timely manner and to correct them.*

The **aim** to carry out a legal study of the processes of the formation of civil society in Ukraine; find out the current state of its institutions and outline the prospects for development.

Materials and methods. The methodological basis of the article is a set of philosophical, general scientific and special-legal methods and methods of scientific knowledge. The author relied on dialectical, formal-dogmatic, comparative-legal, as well as method of system analysis.

The main provisions and conclusions of the article are based on empirical research, processing of scientific publications, analysis of legal literature and legislative acts.

Results. The foundations of forming a civil society are laid down in the Constitution of Ukraine and a number of legal and subordinate acts, the analysis of which gives grounds to conclude that Ukraine is in the process of developing relations of interaction between public authorities and civil society institutions. The disadvantages in this area are the lack of a number of legislative acts (Laws of Ukraine «On Lobbyism», «On the President of Ukraine», «On Local Referendums in Ukraine»). For example, states with developed democracy, in which civil society is autonomous both from the state and from the party system (Germany, Belgium, Canada, Sweden, Austria, etc.), can serve as well.

Conclusion. In the near future, the development of civil society in Ukraine should move towards strengthening the accountability of public authorities, officials for preventing the participation of civil society institutions in access to information; raising the level of political, legal and civic culture of the population.

Keywords: civil society, civil society institutions, public authorities, civic organizations, democratic process, social activity of citizens.

REFERENCES

1. Lypyns'kyj V. Lysty do brativ-hliborobiv: pro ideju i organizaciju ukrai'ns'kogo monarhizmu, pysani 1919–1922 rr. N'ju-Jork : Bulava, 1954. 580 s.
2. Barmatova S. P. Gromadjans'ke suspil'stvo v Ukrai'ni: tendencii' ta zagrozy. Rynok praci ta zajnjatist' naselennja. 2012. № 1. S. 27–29.
3. Gural' P. F. Gromadjans'ke suspil'stvo i derzhava v Ukrai'ni: vzajemodija i rozvytok. Chasopys Kyi'v. un-tu prava. 2013. №3. S. 13–16.
4. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation. The Global Resurgence of Democracy. Baltimore: The Sohn Hopkins University Press. 1999. 384 p.
5. Jermolajev A. V., Gorelov D. M., Kornijevs'kyj O. A. ta in. Dopovid' pro stan rozvytku gromadjans'kogo suspil'stva v Ukrai'ni. Kyi'v : NISD, 2012. 48 s.
6. Kin Dzh. Gromadjans'ke suspil'stvo. Stari obrazy, nove bachennja. Kyi'v : ANOD, 2000. 191 s.
7. Shul'zhenko F. P. Konstytucijni ta administratyvno-pravovi pytannja stanovlennja gromadjans'kogo suspil'stva v Ukrai'ni. Istoryko-politychni studii'. 2015. № 1. S. 94–100.
8. Konstytucija Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. Vidom. Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. 1996. № 30. St. 141.